

КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ (СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)

Озода Батировна САКИЕВА

катта ўқитувчи

Термиз давлат университети

Термиз, Ўзбекистон

ozodasakieva@gmail.com

Аннотация

Мақолада кичик саноат зоналари (КСЗ) фаолияти Сурхондарё вилояти мисолида ўрганилган ва уларнинг ҳудуд иқтисодиётидаги аҳамияти кўрсатиб ўтилган. КСЗлар фаолиятининг самарадорлигини комплекс баҳолаш зарурлигини белгиловчи омиллар келтирилиб, баҳолаш юзасидан таҳлилий ёндашувлар амалга оширилган.

Таянч сўзлар: кичик саноат зоналари, таксономик таҳлил усули, таксономик кўрсаткич, баҳолаш кўрсаткичлар тизими, кузатувлар матрицаси, кўрсаткичнинг ўрта арифметик қиймати, кўрсаткичнинг стандарт оғиши, КСЗлар ривожланиш даражаси, ривожланиш эталони, рейтинг.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МАЛЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН (НА ПРИМЕРЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Озода Батировна САКИЕВА

Старший преподаватель

Термезский государственный университет

Термез, Узбекистан

ozodasakieva@gmail.com

Аннотация

В статье исследуется деятельность малых промышленных зон (МПЗ) на примере Сурхандарьинской области, показано значение малых промышленных зон в экономике региона. Приведены факторы, определяющие необходимость комплексной оценки эффективности деятельности МПЗ, и изучены аналитические подходы к оценке.

Ключевые слова: малые промышленные зоны, метод таксономического анализа, таксономический показатель, система показателей оценки, матрица наблюдений, среднее арифметическое значение показателя, стандартное отклонение показателя, уровень развития, эталон развития, рейтинг.

Ўзбекистонда ихтисослашган кичик саноат зоналари (КСЗ)нинг ташкил этилиши замонавий рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш турларини ташкил этиш, янги иш ўринлари яратиш ҳамда аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлашга, мамлакат ялпи ички маҳсулот

ҳажмини ошириш ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

КСЗлар аслида саноатни фазовий ташкил этишнинг янги директив шакли бўлиб, айнан улар тегишли дастурий-мақсадли минтақавий ва муниципал режалаштириш ва бошқаришнинг ўсиш кутбларига айланиши мумкин.

Ҳудудларда индустриал паркларни ташкил қилиш ва ривожлантириш муаммолари А.А.Праченко, О.Л.Симченко, Т.Ю.Смольянинова, Н.В.Малинина, Д.С.Миронов, Т.В.Коновалова, М.Д.Изюмовларнинг илмий ишларида, индустриал паркларни бошқариш масалалари Т.И.Слепкова, Я.В.Сычевларнинг тадқиқотларида, индустриал парклар корхоналарининг рақобатбардошлигини таъминлаш ва баҳолаш масалалари Е.А.Тиханов ишида, кичик саноат корхоналарини такомиллаштириш масалалари С.В.Павловский ишида ўрганилган.

Ўзбекистонда иқтисодчи олимлардан Б.Т.Салимов ва Б.Б.Салимовлар ўз илмий ишларида кичик саноат зоналарини барпо этиш ва ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш масалаларини ёритган, кичик саноат зоналарида инвестицион фаолликни ошириш йўналишларини такомиллаштириш Ш.Э.Маннапова ишида баён этилган. М.М.Ашуров эса ўз илмий ишида кичик саноат зоналарини ташкил этиш ҳамда кичик саноат зоналари фаолияти самарадорлигини ошириш масалаларини кўриб чиққан.

Сурхондарё вилоятида КСЗлар фаолияти ҳудуд иқтисодиётининг сезиларли даражада ўсишига таъсир этибгина қолмай, балки ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди. КСЗлар фаолияти самарадорлигини ва уларнинг ҳудуд иқтисодиётига таъсири даражасини баҳолаш мураккабдир, чунки КСЗлар мустақил статистик кузатиш объекти эмас. Бу ҳолат КСЗлар фаолиятининг мониторинг тизимини ўрганиш ва такомиллаштиришнинг долзарблигини таъминлайди.

Сурхондарё вилоятида жами 36 та КСЗ ташкил этилган бўлиб, шулардан 26 таси ҳозирги вақтда фаолият кўрсатяпти, 10 таси эса ишга тушгани йўқ.

КСЗлар фаолияти самарадорлигини комплекс баҳолаш зарурлигини белгиловчи омиллар қуйидагилардан иборат:

1. КСЗларнинг тобора оммалашиб бориши ва хилма-хиллиги, уларнинг фаолият самарадорлигини баҳолаш, шунингдек, улар жойлашган ҳудудларнинг иқтисодий ривожланишига таъсир қилиш даражасини аниқлашга олиб келди.
2. КСЗлар яратишга ва зарур инфратузилмалар учун йўналтирилган инвестицияларнинг чекланган бюджет маблағлари шароитида ўсиши чуқурлаштирилган техник-иқтисодий асослашни ҳамда тегишли саноат объектларига капитал қўйилмаларнинг мақсадга мувофиқлигини тасдиқлашни талаб қилади;
3. КСЗ майдонларининг хилма-хиллиги ва уларнинг иш шароитлари ва натижалари ҳақида зарур маълумотлар етишмаслиги ҳисобига инвесторлар танлови жуда қийин. Бундай КСЗлар фаолиятининг "муваффақият" кўрсаткичининг мавжудлиги тадбиркор субъектларга ўз лойиҳалари (ишлаб чиқариш)ни жойлаштиришни осонлаштиради ва ишлаб чиқариш транзакция харажатларини сезиларли даражада камайтиради [3].

КСЗлар фаолияти самарадорлиги даражаси бу маълум бир давр ичида мазкур КСЗ томонидан эришилган якуний натижалар ёрдамида баҳоланадиган яхлит миқдорий характеристикасидир.

Баҳолаш категориясини шакллантирадиган динамик омиллар кўп хиллиги якуний кўрсаткич ўзгаришига таъсир қилади. Шундай қилиб, КСЗлар фаолияти самарадорлиги даражасининг ошиши иқтисодий ўсишни аниқловчи вектор ҳисобланади, бунда самарадорлик даражасини таҳлил жараёни тизимли характерга эга бўлиши лозим.

Бугунги кунда амалиётда корхона ёки ташкилотлар рақобатбардошлигини баҳолашнинг бир қанча усуллари ишлаб чиқилган ва амалиётга қўлланиб келинмоқда. Кўп ҳолларда бу усуллар орқали корхона фаолиятининг аниқ бир жиҳатини характерловчи бир хил турдаги маълумотлардан фойдаланилади. Бундай кўрсаткичлар асосидаги таҳлил корхонанинг бозордаги ўрнининг тўлиқ тавсифини беролмайди. Бундай ҳолда корхона фаолияти асосий жиҳатларини акс эттирувчи кўрсаткичлар тизимини тавсифловчи усулни қўллаш зарурати пайдо бўлади.

Бу муаммони ҳал қилиш ечимларидан бири иқтисодий изланишларда таққослашнинг кўп ўлчовли таҳлил усулларидан фойдаланиш ҳисобланади. Бу турдаги ҳисобларни бажаришда асосий муаммо таҳлил қилинувчи омилар мажмуаси турличалигидир. Кўп сондаги турли, яъни турли ўлчов бирликларига эга бўлган кўрсаткичларни бир хилликка келтириш учун таксономик кўрсаткични қўллаш мумкин. У ўзида турли белгилардан фойдаланилган сунъий катталиқни ифодалайди. Маълумки, корхона ривожланиш даражасини характерловчи бундай сунъий катталиқ дастлаб З.Хельвиг томонидан қўлланилган таксономик кўрсаткич бўлиб, у ўрганилаётган иқтисодий жараённи характерлайдиган барча кўрсаткичлардан ташкил топади. Иқтисодий жараён ривожланиш даражаси реал таксонмикдорининг шартли максимал қийматга яқинлиги асосида аниқланади. Ҳозирги пайтда таксономиядан биологияда, фалсафада, иқтисодиётда ва бошқа фанларда кенг фойдаланилади [5].

КСЗлар фаолияти ривожланиш даражасини баҳолаш учун таксономик таҳлил усулини қўллашда аввал баҳоланаётган КСЗларни баҳолаш учун кузатувлар матрицаси тузиб олинади. У баҳоланаётган КСЗ сифат кўрсаткичларини аниқловчи сонли қийматлардан иборат бўлади. Устунларида бир хил номли кўрсаткичлар ва сатрларда баҳоланаётган КСЗларни аниқловчи бирлик кўрсаткичлар берилган кузатувлар матрицаси тузиб олинади [3], тузилган матрицалар бир жинсли бўлмайди, улар КСЗлар фаолияти самарадорлиги даражасини турли хоссаларини ифодалайди ва

шунга мос равишда турли мазмун ва ўлчов бирликларига эга бўлади, уларни стандартлаштириш зарур. Таксономия усулига кўра кўрсаткич қиймати ҳар бир ўзига хос хусусиятнинг барча объектлар бўйича ўртача қийматининг оғиш нисбатидан стандарт оғишини тавсифловчи коэффициентга алмаштирилади. У баҳоланаётган КСЗлар кўрсаткичларини аниқловчи сонли қийматлардан иборат бўлади [6].

Бундан ташқари уларнинг ўлчов бирликлари ҳам ҳар хил бўлиб, баъзи арифметик ҳисобларни бажаришни қийинлаштиради, шунинг учун бу бирликларни стандартлаштириш зарур. Бунинг учун k кўрсаткич учун ўрта арифметик қиймат \bar{x}_k ни

$$\bar{x}_k = \frac{1}{\omega} \sum_{i=1}^{\omega} x_{ik} \quad (1)$$

формула асосида ҳисобланади. Кейин k кўрсаткичнинг стандарт оғишини

$$S_k = \left[\frac{1}{\omega} \sum_{i=1}^{\omega} (x_{ik} - \bar{x}_k)^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (2)$$

формула асосида ҳисобланади. Стандартлаштириш учун қуйидаги формулалардан фойдаланамиз:

$$Z_{ik} = \frac{x_{ik} - \bar{x}_k}{s_k} \quad (3)$$

Бу ерда $k = 1, 2, \dots, n$; x_{ik} – i – бирлик учун k кўрсаткич қиймати; \bar{x}_k – k кўрсаткичнинг ўрта арифметик қиймати; S_k – k кўрсаткичнинг стандарт оғиши; Z_{ik} – i – бирлик учун k кўрсаткичнинг стандартлаштирилган қиймати: стандартлаштирилган кўрсаткичларнинг ҳисобланган қийматлари бўйича кузатувлар матрицаси тузилади. Матрица кўрсаткичларини фарқланади, яъни матрица қийматларини КСЗлар ривожланиш даражасига таъсир этувчи ижобий ва салбий омиллар аниқланади. Ҳар бир КСЗлар ривожланиш даражаси ривожланиш эталонини

$h_0 = \bar{c}_0 + 2F_0$ (4) формула асосида ҳисобланади, бунда

$$\bar{c}_0 = \frac{1}{w} \sum_{i=1}^w c_{i0} \quad (5) \quad F_0 = \left[\frac{1}{w} \sum_{i=1}^w (c_{i0} - \bar{c}_0)^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (6)$$

Энди ҳар бир КСЗлар ривожланиш даражаси d_i кўрсаткичини $d_i = \frac{c_{i0}}{h_0}$ (7) формула асосида алоҳида ҳисобланади. Таксономик таҳлил назариясига кўра, d_i кўрсаткич 0 га қанча яқин бўлса, КСЗлар ривожланиш даражаси шунча юқори бўлади [7]. Амалда таксономик ривожланиш омили қуйидаги шаклда қўлланилади: $K_i = 1 - \frac{c_{i0}}{h_0} = 1 - d_i$ (8)

Ривожланишнинг таксономик кўрсаткичининг қиймати 0 дан 1 гача ($0 \leq K \leq 1$) оралиғида қийматларни қабул қилиши мумкин. У қанчалик баланд бўлса, КСЗ фаолияти самарадорлиги шунчалик юқори бўлади. Бу кўрсаткич кўп сонли хусусиятларга эга объектларни солиштириш ва уларни ривожланиш даражасига кўра тартибланиш имконини беради. Таксономик усулнинг асосий афзаллиги стандартлаштириш жараёнидир, бунинг натижасида объектнинг ҳар хил тасвирланган сифат ва миқдорий кўрсаткичлар хусусиятлари ягона стандартлаштирилган ўлчов тизимига айлантирилади, бу эса фойдаланиш қулайлиги билан унинг кенг қўлланилишига имкон яратади.

1-жадвал.

КСЗлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари тизими

№	Кўрсаткич номи	Ҳисоблаш формуласи	Изоҳ
1	КСЗ ривожланиш даражаси кўрсаткичи	$RDK = \frac{IH}{UHH}$	ИH – инвестиция ҳажми UHH – умумий харажат ҳажми
2	КСЗ ҳудудининг бандлик даражаси	$HBD = \frac{BBYM}{UEM}$	BBYM – банд бўлган ер майдони UEM – умумий ер майдони
3	Ишлаб чиқариш қуввати кўрсаткичи	$IChQ = \frac{IChH}{YIChH}$	ИHChH – ҳисобот даври ишлаб чиқариш ҳажми YIChH – йиллик ишлаб чиқариш ҳажми
4	Ишчи ўринлар ўсиш даражаси	$IO'OD = \frac{YIO'S}{JIO'S}$	YIO'S – йиллик янги ишчи ўринлар сони JIO'S – жами ишчи ўринлар сони
5	КСЗ ишлаб импорт ўрнини босиш даражаси	$IO'BD = \frac{IO'BMH}{JMH}$	ИHIO'BMH – ҳисобот даврида импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ҳажми. Жами маҳсулотлар

			ҳажми
6	Экспорт ҳажми даражаси кўрсаткичи	$EHD = \frac{EMH}{JMН}$	НДЕМН – ҳисобот даврида экспорт қилинган маҳсулотлар ҳажми JMН – жами маҳсулотлар ҳажми
7	Хусусий тадбиркорлик субъектлари доимийлик кўрсаткичи	$DS = \frac{XTSS}{IS}$	HTSS – хусусий тадбиркорлик субъектлари сони IS – ижарачилар сони

Ҳудудларда ташкил этилган кичик саноат зоналари фаолияти самарадорлигини таклиф қилинган кўрсаткичлар тизимига асосланган ҳолда республика миқёсида вилоятлар кесимида, кейинчалик ҳар бир вилоятда туманлар кесимида мониторинг қилишни ташкил этиш минтақавий ҳокимият органлари билан бирга КСЗ иштирокчиси (ижарачи ёки лойиҳа эгаси) учун ҳам қизиқиш уйғотади ва уларни бошқаришнинг ажралмас элементи саналади ҳамда лойиҳаларни ривожлантиришда стратегия ва тактикани тўғрилайдиган зарур бошқариш қарорларини тезда қабул қилиш имконини беради.

2-жадвал.

Сурхондарё вилоятдаги КСЗлар миллий рейтинг

№	КСЗлар номи	КСЗ жойлашган ҳудуд номи
1	Наврўз	Ангор тумани
2	Анорзор	Сариосиё
3	"Оққарбулоқ	Олтинсой
4	Жўйжангал	Термиз шаҳри
5	Янгиобод	Жарқўрғон
6	Бунёдкор	Термиз
7	Саноатчилик	Денов
8	Наврўз	Узун
9	Азларсой 1	Қумқўрғон
10	Янгитурмуш	Ангор
11	Мустақиллик	Бойсун
12	Шаффоф	Музработ

13	Қораарик	Шўрчи
14	Афросиёб	Сариосиё
15	Азларсой 2	Қумқўрғон
16	Боғаро	Қумқўрғон
17	Янгиобод	Қумқўрғон
18	Лолазор	Денов
19	Янгиобод	Денов
20	Жойилма	Шўрчи
21	Сурхон Соҳили	Қумқўрғон
22	Бектепа 1	Бандихон
23	"Янгиобод"янги	Жарқўрғон
24	Рабатак	Қизирик
25	Зарбдор	Қизирик
26	Нурафшон	Термиз

Таксономик таҳлил усулини қўллаш орқали кўп сонли турли ўлчов birlikларига эга бўлган кўрсаткичларни бир хилликка келтириш мумкин. Бу эса КСЗ фаолияти самарадорлигига турли кўрсаткичлар таъсирини аниқлаш имконини беради.

Қурилган самарадорлик кўрсаткичи асосида давлат органларига кичик sanoat зоналарининг ҳолати ва ривожланиш динамикасини кузатиш, ҳудудларни ривожлантириш самарадорлигини тахминий баҳолаш имконини берувчи КСЗларни ривожлантириш рейтингини ҳам тузиш мумкин. Шу билан бирга бу хорижий инвесторларни жалб қилишда жойни баҳолаш ва танлашни осонлаштиради. Бошқарув компанияси учун бу паркнинг рейтингдаги ўрнини ошириш учун кўрсатилаётган хизматлар сифатини ривожлантириш ва яхшилаш учун рағбат яратади.

Таклиф этилаётган КСЗларни рейтингини бўйича тартиблаш усули "шаффофлик" тамойилига амал қилиши керак, яъни алгоритм ва кўрсаткичлар рўйхати очиқ бўлиб, мутахассисларга унинг аниқлигини ошириш учун қўшимча кўрсаткичларни киритиб, ушбу усулни яхшилаш имконини беради. Шунингдек, бу усул, алоҳида экспертларнинг субъектив

баҳолари бўйича эмас, балки объектив статистик маълумотлардан фойдаланишга асосланган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Беленов О.Н., Смольянинова Т.Ю., Шурчкова Ю.В. Индустриальные парки: сущность и основные характеристики //Региональная экономика и управление. Электронный научный журнал, 2013. – №1 (33). – С. 66-76.

2. Городнов В.П., Романчик Т.В. Таксономический анализ как метод оценки конкурентоспособности промышленной продукции // Бизнес Информ, 2010. – №2.–С. 24-28

3. Сакиева, О.Б. Кичик саноат зоналари фаолияти самарадорлиги мониторингини ташкил қилиш ва уларни баҳолаш кўрсаткичлар тизими // *Gospodarka i Innowacje*, 2023. – № 35. – Б. 608-614.

4. Сандлер Д.Г., Кузнецов П.Д. Индустриальные парки в России: Концептуальная проработка проектов // Экономика региона, 2015. – №1.

5. Sakieva, O.B. (2021). Use of multi-dimensional statistical methodology in evaluation of competitiveness of enterprise products. //In *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ* (pp. 14-16).

6. Sakieva, B.B. (2021, June). Use of taxonomical analysis to determine competitiveness of industrial enterprises. //In *Archive of Conferences* (Vol. 28, No. 1, pp. 41-44).

7. Batirovna, S.O., & Batirovna, S.B. (2020, August). Taxonomic analysis one of the methods for determining and evaluating the competitiveness of an enterprise's product. //In *Archive of Conferences* (Vol. 5, No. 1, pp. 24-26).